

ACADEMIA ROMÂNĂ
Institutul de Filosofie și Psihologie
„Constantin Rădulescu-Motru”

UNIVERSITATEA „PETRE ANDREI”
DIN IAȘI
Facultatea de Științe Politice

SIMPOZIONUL NAȚIONAL

CONSTANTIN NOICA

Ediția a III-a

„PĂGINI DESPRE SUFLETUL ROMÂNESC”

Iași, 5–6 mai 2011

**EDITURA
ACADEMIEI
ROMÂNE**

ONTOLOGIA LUI NOICA – ÎNTRE PARADIGMA UNULUI MULTIPLU ȘI CEA A DEVENIRII

MIRCEA LĂZĂRESCU

Constantin Noica rămâne o figură reprezentativă a culturii românești, o expresie semnificativă a ceea ce la mijlocul secolului al XX-lea se putea încă numi un intelectual complet, expresie a acelei „intelighenția” militante care a marcat viața Europei peste 150 anii, până ce noțiunea de intelectual s-a volatilizat.

Publicist și eseist, cu încercări în poezie și cu comentarii adânci asupra semnificațiilor adânci ale cuvintelor limbii române, mentor pentru tinerii intelectuali dăruți Ideii, Constantin Noica a fost un „spiritus rector” într-o lume pentru care cultura avea încă un oarecare sens. Dar în mijlocul vieții și activității sale tumultuoase, marcată în ultimii ani de viață de o aparentă retragere din lume, a stat pasiunea pentru filosofie. Pentru o filosofie aparent anacronică în veacul în care a trăit. De unde și stranietatea lucrării sale filosofice centrale, *Ontologia*, ciudățenie pe care am invocat-o în repetate rânduri.

Când își redacta această lucrare, pe la sfârșitul anilor '70, Noica a căutat prin bibliotecile din Europa lucrări recente similare. Nu a găsit, mărturisirea el, decât câteva ontologii scrise de catolici. Resemnat și închis în anonimatul cultural al limbii române, el a dus la bun sfârșit ontologia sa, în spiritul tradiției filosofiei perene, marcând gândirea ontologică atât prin cele spuse, cât și prin cele sugerate.

Dacă rămânem în perimetrul secolului al XX-lea, putem constata că personajul central care a resuscitat interesul pentru ontologie, Heidegger, nu a scris un tratat de ontologie. Motivele sunt multiple, iar gânditorul german nu o dată a sugerat că așa ceva nici nu i se pare posibil în veacul său. Dar mergând mai departe – în spate, în secolul precedent, ideea unui tratat de ontologie nu pare, de asemenea, să fi fost agreată și funcțională. Lumea era preocupată atunci de evoluționism, iar *Fenomenologia Spiritului* a lui Hegel preamărea devenirea istorică. Poate doar marea Logică a acestui autor are ținuta unei ontologii generale. Hegel, filosof convins, se mișcă însă în orbita ideii de Dumnezeu. Mai precis, în atmosfera gândirii protestante. Așa că unii binevoitori mai recentți au ajuns să vorbească despre „marea liturghie” a marii Logici. Paradigma evoluționistă a veacului al XIX-lea făcut pe Nietzsche să proclame moartea lui Dumnezeu și sosirea supraomului. Sentințe pe care „viclenia rațiunii” le interpretează mai recent ca expresie a unui gânditor mistic.

Trimiterile de mai sus au fost făcute pentru a indica faptul că în universul în care se desfășoară iubirea de înțelepciune, despărțirea tranșantă a filosofiei de

atmosfera generică a zonei onto-teologice cere multă precauție. Heidegger, cu atitudinea sa radicală de recurs la presocratici, formulată explicit pentru a eluda amestecul într-ale filosofiei a aportului creștinismului, plasează și el la baza fundamentului o libertate ce crește dintr-un „abyssos” insondabil. Noica, neinvocând abisurile, nu se sfiește să plaseze ontologia într-un univers în care recurge la un Unu întemeietor, ce are o unică distribuție indiviză (într-un unic fiu). Astfel că, menținându-se tot timpul pe terenul filosofiei și citând copios din presocratici, el nu denunță aportul în domeniul al creștinismului. Dar atmosfera nu mai e acum una a protestantismului, ca la Hegel, ci una a patristicii și ortodoxismului, în care Unul presocratic se mută la Unul lui Plotin, și apoi își continuă călătoria onto-teologică. Oricum, „Unu-multiplu” este unul dintre cele două personaje-cheie ale poveștii sale.

Dar al doilea personaj? Al doilea este, fapt evident pentru oricine citește cartea, „devenirea”. Cu Unu/Multiplu și cu Devenirea/Devenință Noica sugerează un univers ontologic fundamental. Această alăturare pare însă, privită din exterior, bizară. Și totuși, povestea are cheag, ea se împlinește.

Cheia acestui succes este – sugerăm – joncțiunea între două paradigme de gândire, cărora Noica li se face purtător de cuvânt.

*
* *

Tema paradigmatelor ideatice și-a făcut loc pe de o parte în legătură cu istoria științei – vezi Kuhn –, pe de altă parte în corelație cu istoria ideilor – vezi Lovejoy. Ea a fost comentată și în cadrul structuralismului – vezi Foucault, iar în România a fost adusă în discuție pe marginea gândirii medievale de către Baumgarten. Înțelesul noțiunii de paradigmă – științifică, ideatică, filosofică – nu e precis conturat, fapt ce permite o anumită laxitate în abordare. Ne vom prevala de acest avantaj.

Pentru început, vom invoca ideea de onto-teologie pe care unii istorici ai gândirii au utilizat-o. În anumite faze ale speculației filosofice grecești pare destul de clar că se fac referințe la ceea ce tradițional a fost numit ontologie. Și totuși, nu e ignorat ceva din orizontul zeului sau al „dumnezeului filosofilor”. Acest lucru poate fi invocat nu doar pentru perioada aurorală a presocraticilor – de exemplu prin Heraclit –, ci și pentru finalul ei antic, neoplatonician.

În al doilea rând, vom invoca ceea ce în anumite contexte – de exemplu în filosofia pentadică – se numește „supracategorie”. Exemplul cel mai edificator pare a fi problematica „Unului”. Dar ea atrage în mod aproape firesc nu doar sintagma unu/multiplu – unu/multiplu/divers, la Kant –, ci și teme cum ar fi cea a „Totului” și a „Absolutului”. Astfel de supracategorii nu sunt străine de invocata onto-teologie; de exemplu, prin tema eternității.

Credem că rămâne deschisă problema numărului categoriilor și supracategoriilor. Să fie ele doar zece sau cinci? Întrebarea o punem deoarece în noi contexte și limbaje filosofice s-ar putea să se decanteze – cine știe (?) – și altele. Apoi, poate că tema

etemității nu era la fel de complexă pentru grecii vechi în raport cu creștinii, iar cea a infinitului, în raport cu modernii și postmodernii. Și, în plus, în perspectiva deja invocatei paradigme, s-ar putea ca în noi timpuri să se impună și noi supracategorii. Sugerăm că ar putea avea un astfel de statut de supracategorie și „devenirea”. Devenirea, înțeleasă așa cum a încercat să o propună secolul al XIX-lea, ca evoluționism și istorie. Devenire care în prezent are o referință explicită nu doar la istoria vieții și la istoria oamenilor, ci și la istoria cosmosului. Devenire care nu își are loc printre categoriile lui Aristotel și nici, explicit, în universal creaționist creștin. Devenire care însă îl preocupa intens pe Noica.

După această introducere, vom tenta o prezentare schematică a Ontologiei lui Noica, propunând ca ea să fie citită și din perspectiva conjuncției dintre paradigmele onto-teologice – și supracategoriale – ale Unului/Multiplu și Devenirii/Devenință.

*
* *

Tema Unu Multiplu se așează clar la baza filosofării grecești, odată cu Parmenide și Heraclit, și ulterior prin Platon, care se sprijină pe amândoi. Pentru ca apoi ea să se scurgă spre neoplatonismul lui Plotin. Dar această temă se îngemănează, în continuare, și cu problematica Dumnezeului unic, care devine, după Niceea, și triontic. Ea se regăsește la Pseudo-Dionisie Areopagitul, unde nu mai e vorba de filosofie, ci de mistică. Și apoi la Scotus Eriugena. *Liber de Causis* îmbrățișează tema. Și odată cu această carte, și marea dezbateră scolastică din secolele XIII–XIV. Iar totul se revarsă în mistica renană. Mistică renană care influențează, cumva, idealismul german ca o concluzie a acestui excurs. Să nu ignorăm faptul că în *Fenomenologia Spiritului*, singurul autor și singura operă pe care Hegel o invocă este dialogul *Parmenide* al lui Platon.

Și atunci, s-ar putea vorbi de o paradigmă ideatică – filosofică, onto-teologică – a Unului Multiplu? Această întrebare retorică e formulată deoarece tema în discuție centrează Ontologia lui Noica. E drept că referințele sale explicite din text sunt predominant la Heraclit. Plotin e citat doar o dată, și atunci în manieră nesemnificativă. Deși expresia de „distribuție indiviză” e reiterată obstinat. Dar, la Noica, speculația asupra supracategoriei lui Unu capătă un sens cu totul aparte, onto-teologic. Deoarece Unul primordial – sau arhetipal – are în primă instanță o singură distribuție, în fiul unic (pe care îl sacrifică), și doar la acest nivel, secund, devine operantă distribuția indiviză în multiplicitatea lumii.

Poate ar fi interesant – s-ar putea să fie chiar pasionant – ca specialiștii să urmărească această meditație insistentă și persistentă a lui Noica asupra supracategoriei Unului și a problematicii Unu–Multiplu, mai ales că ea se articulează în mod impresionant cu dezvoltarea altei teme supracategoriale și paradigmatică, cea a devenirii.

Devenirea, așa cum s-a impus ea începând cu secolul al XIX-lea și cum o prezintă și analizează Noica, nu are precursori expliți. Oricum, nu în Heraclit, pe

care Hegel îl invocă mai ales pentru tensiunea contrariilor. Devenirea lui Noica și a zilelor noastre s-a degajat – „a ieșit din ocultăție”, să zicem că prin intermediul „Aletheiei” – relativ recent; făcându-ne să înțelegem că filosofarea e o treabă serioasă, pentru care câteva veacuri de nefilosofare nu contează prea mult. Ontologia lui Noica e construită, în text și aparent, ca un pariu pe tema devenirii. A „deveninței”, ca supracategorie. Și doar în ultimele pagini ale cărții tensiunea Unului Multiplu iese explicit la lumină. Ea iese în final din propria-i ocultăție și se impune ca un paradox. Cum pot coexista, cum se pot îngemăna cele două teritorii aparent opuse? Pe de o parte, cel al paradigmei Unului Multiplu ierarhizat, structurat, emanat și ordonat întru eternitate. Pe de altă parte, cel al Devenirii, care mistuie tot, care preia și prefăce structurând ceea ce este și a fost, confruntându-se cu un nimic ce nu stă în spate – ca în spatele creației din Vechiul Testament –, ci în față. În fața devenirii înseși?

Noica afirma oral că a oscilat toată viața între cei doi mari gânditori din trecut – Platon și Aristotel – și cei doi mari din modemitate – Kant și Hegel. Desigur, nu e vorba de o oscilație ci de o preluare a problematicilor. Un scenariu de istorie a onto-teologiei, pe care Noica nu l-a scris, dar pe care sugerăm că l-ar fi putut scrie, ar fi următorul:

Filosofia se naște și se edifică în lumea greacă a logosului demitizant și desacralizant, tinzând spre sistem, spre cerul lui Aristotel, patronat de mișcătorul nemișcat. Nașterea și edificarea înseamnă dinamism al devenirii structurante. Dar sistemul ierarhic, odată împlinit – având în centru un Unu (Unu Multiplu) –, nu se oprește din devenirea sa. Devenirea purcede să se desfășoare altfel decât structurată-ierarhizantă. Ea invocă sinteza apercipției la Kant. Capacitatea sintetică apriorică reunește multiplul și diversul într-o unitate. La Hegel, sistemul ierarhic o pornește el însăși la drum; cu drum cu tot, înspre, întru...

Aici poate e punctul critic al Ontologiei lui Noica. Cele două paradigme ideatice, aparent opuse, dar complementare, se reunesc explicit, se înfrățesc și pleacă la drum.

Și apoi?....

Este, oare, Ontologia lui Noica un fund de sac al meditației onto-teologice tradiționale, sau o punctare ce te invită la un repaos meditativ, în vederea unei reluări mai adânci a acestui imens univers problematic?

Vorba străinului din *Sofistul* lui Platon, pe care o evocă Heidegger ca *motto* la *Sein und Zeit*:

„Căci e limpede că știți prea bine ce anume aveți în minte atunci când folosiți cuvântul «ființător», noi, în schimb, care credeam mai înainte a-l înțelege, ne vedem acum cuprinși de perplexitate”.

Astfel, cei care poate credeau că știau ce au în minte când foloseau cuvântul „ontologie”, și apoi „Unu/Multiplu” și „Devenire”, s-ar putea acum să fie cuprinși de perplexitate.